

Михайло КОВАЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0002-6882-9400

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології*

*Коломийського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Коломия, Івано-Франківська область, Україна) trynikova@ukr.net*

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ СПІВВІДНОСНИМ ОСОБОВИМ ЗАЙМЕННИКОМ ЯК РІЗНОВИД КОНСТРУКЦІЙ ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПАРАТАКСИСОМ ТА ГІПОТАКСИСОМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено аналіз семантико-синтаксичної структури одного із граматичних різновидів складних речень із перехідними типами зв'язку – складних безсполучникових речень зі співвідносним особовим займенником. Встановлено належність цих конструкцій до складних речень із недиференційованими типами зв'язку між паратаксом та гіпотаксом.

Складні безсполучникові речення зі співвідносним особовим займенником, проаналізовані та покласифіковані в розвідці, становлять перехідні різновиди синтаксичного зв'язку, фіксуючи типові граматичні ознаки, з одного боку, сурядності в межах паратактичних відношень, а з іншого боку, підрядності в межах гіпотактичних відношень. Ознаки сурядного типу синтаксичного зв'язку полягають насамперед у відносній віддаленості синтаксичного зв'язку та більшому ступеню узагальненості семантико-синтаксичних відношень, серед яких домінують виступають єднальні відношення з їх різновидами. Найбільшою мірою такими граматичними рисами характеризуються конструкції з неакцентованою позицією однофункціональних співвідносних синтаксем, меншою мірою – конструкції з неакцентованою позицією різнофункціональних синтаксем. Натомість граматичні ознаки підрядного типу зв'язку полягають у більш тісному синтаксичному зв'язку предикативних частин завдяки безпосередній взаємодії опорної синтаксеми препозитивної частини та співвідносного особового займенника в постпозитивній частині. Із семантико-синтаксичних відношень переважають означальні відношення. Цими ознаками характеризуються насамперед граматичні варіанти речень з акцентованою позицією співвідносних синтаксем: більшою мірою в конструкціях із різнофункціональними співвідносними синтаксемами, меншою мірою в конструкціях з однофункціональними співвідносними синтаксемами.

Ключові слова: *складне речення, синтаксичний зв'язок, паратаксіс, гіпотаксіс, сурядність, підрядність, співвідносний займенник, єднально-означальні відношення.*

Mykhailo KOVALCHUK,

orcid.org/0000-0002-6882-9400

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of Philology Department

of Kolomyia Educational and Research Institute

of State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University"

(Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine) trynikova@ukr.net

COMPLEX SENTENCES WITH CORRELATIVE PERSONAL PRONOUN AS A KIND OF CONSTRUCTIONS OF TRANSIENT RELATION PATTERN BETWEEN PARATAXIS AND HYPOTAXIS IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the issue of the semantic-syntactic structure of one of the grammatical varieties of complex sentences with transient relation patterns – complex asyndetic sentences with correlative personal pronoun. It has been established that these constructions belong to complex sentences with undifferentiated types of relation between parataxis and hypotaxis.

Complex asyndetic sentences with correlative personal pronoun, which have been studied and classified in the current paper, make up transient variants of syntactic link. On the one side, they record typical grammatical features of coordination within the limits of paratactic relations, and on the other side, subordination within the limits of hypotactic relations. Signs of the coordinate type of syntactic link consist primarily in its relative remoteness and a greater degree of generalization of semantic-syntactic relations, among which the dominant ones are the connective relations with their varieties. To the fullest extent, constructions with unaccentuated position of one-functional correlative syntaxemes are exemplified by such grammatical features, to a lesser extent, in constructions with unaccentuated position of multifunctional syntaxemes. However, grammatical features of the subordinate relation pattern lie in a closer syntactic

link of the predicative parts due to the direct interaction of the supporting syntaxemes of the prepositive part and the correlative personal pronoun in the postpositive part. Out from semantic-syntactic relations, there prevail attributive relations. Above all, grammatical variants of the sentences with accentuated position of the relative syntaxemes are characterized by these features largely in constructions with multifunctional relative syntaxemes and to a lesser degree in constructions with single-functional relative syntaxemes.

Key words: complex sentence, syntactic link, parataxis, hypotaxis, coordination, subordination, correlative pronoun, link-attributive relations.

Постановка проблеми. У синтаксичних дослідженнях східнослов'янських мов загалом і в українській синтаксичній науці зокрема існують різні погляди вчених на граматичну природу і трактування складних безсполучникових речень із співвідносним особовим займенником. Пропонуються й різноманітні підходи до визначення й аналізу розглядуваних складних одиниць. Деякі з них, заперечуючи сурядність і підрядність у безсполучникових реченнях, стоять на позиціях виявлення специфічних типів безсполучникового граматичного зв'язку. Інші, уважаючи безсполучникові структури самостійним типом складних речень, все-таки визнають наявність сурядного або підрядного зв'язку в окремих їх різновидах.

Виділення складних речень з єднально-означальною семантикою як перехідних структур між сурядністю і підрядністю зумовлено наявністю в них граматичних ознак, притаманних зазначеним типам синтаксичного зв'язку між предикативними компонентами.

Аналіз досліджень. У працях з історичного синтаксису української мови визначальним було відоме положення про те, що безсполучниковість передувала сполучниковості, а сурядність – підрядності (Жовтобрюх, 1980: 295; Мельничук, 1966: 191). Виходячи з того, що у складних безсполучникових реченнях наявні різні семантико-синтаксичні відношення, а також з огляду на двояку граматичну природу цих складних конструкцій, відношення між компонентами можна кваліфікувати як єднально-означальні. Виділення складних безсполучникових речень цього структурно-семантичного типу в текстах української художньої прози XIX–XX ст. зумовлюється наявністю в постпозитивному компоненті особового співвідносного займенника, який семантико-синтаксично співвідноситься з опорним субстантивом у препозитивному компоненті: *Найменше терпіли діди, вони собі покурювали та гомоніли* (Багрянний, 2000: 105). *Стах зверху дивився на жінку, на її пальці, що почали чорніти від вологої землі, на картоплю, що й при місяці червоніла, і мав радісну бентежність на серці – воно вивільнялось від різної каламуті й кіптяви* (Стельмах, 2003: 125). *Матвієві це набридає, він щось спускає, він готовий віддати яйце за три гроші <...>* (Самчук, 2005: 330).

Окремі різновиди таких безсполучникових утворень часто привертали увагу дослідників історичного синтаксису. Зокрема, вони характеризуються у працях О. Потебні та Ф. Буслаєва, які запропонували два різні погляди на граматичну сутність складних речень такого типу. Так, Ф. Буслаєв обґрунтував граматичну співвіднесеність цих безсполучникових структур із сполучниковими підрядними означальними (Буслаєв, 1959: 546), таке ж трактування пропонують інші дослідники. Натомість О. Потебня, назвавши такі речення з опорним субстантивом паратактичними підрядними, зафіксував наявні в них граматичні риси сурядності і підрядності (Потебня, 1958: 251). Зазначене положення видатного мовознавця було покладено в основу досліджень пізнішого періоду в русистиці, україністиці. Зокрема, під час опрацювання складних безсполучникових речень на матеріалі пам'яток староукраїнської мови конструкції аналізованого структурно-семантичного типу було визначено як паратактичні означальні речення, які характеризуються граматичними ознаками недиференційованого типу зв'язку між паратакисом та гіпотакисом (Барчук, 1997: 71).

Відповідно до структурно-граматичних класифікацій складних речень, аналізовані конструкції в сучасній українській мові кваліфікувались як безсполучникові речення з однотипними частинами, між якими зв'язок виражається через співвідносні особові займенники (Білодід, 1972: 415), як конструкції з різнофункціональними доповнюючо-роз'яснювальними частинами (Дорошенко, 1080: 15). Інші синтаксичні концепції виводять окремі різновиди, зокрема конструкції із співвідносним займенником, за межі складного речення і відносять їх до безсполучникових комунікативів із двобічним відношенням частин зі значенням перелічення (Слинько, 1994: 636).

Мета статті. Аналізовані у нашій роботі конструкції фіксують різний ступінь взаємодії співвідносних синтаксем – опорного іменника в препозитивному компоненті й особового займенника в наступному компоненті. Отже, метою пропонованої розвідки є класифікація складних речень зі співвідносним особовим займенником, виявлення в них граматичних ознак сурядного та підрядного типів зв'язку і встановлення відповідних семантико-синтаксичних відношень.

Виклад основного матеріалу. В основу виділення граматичних моделей і варіантів речень з єднально-означальною семантикою було покладено семантико-синтаксичні засоби вираження опорного слова, яке визначає провалентну синтаксичну позицію у складному реченні і на яке спрямована основна означальна семантика постпозитивного компонента. Аналізовані єднально-означальні конструкції фіксують різний ступінь перехідності синтаксичних зв'язків. Зокрема, фіксуються ознаки і сурядного, і підрядного синтаксичного зв'язку. Відповідно до запропонованої концепції, складні безсполучникові речення із співвідносним особовим займенником покласифіковано на такі структурно-семантичні типи:

1) речення з акцентованою позицією співвідносних синтаксем;

2) речення з неакцентованою позицією співвідносних синтаксем.

Кожен із вказаних структурних типів аналізованих конструкцій, у свою чергу, класифікується за синтаксичною спеціалізацією опорного субстантива у препозитивній частині й особового займенника в постпозитивній частині на речення з однофункціональними співвідносними синтаксемами та речення з різнофункціональними співвідносними синтаксемами.

Грамматичні різновиди аналізованих складних безсполучникових конструкцій характеризуються певними граматичними ознаками, притаманними для наявних типів синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами – сурядності та підрядності.

Аналіз складних єднально-означальних речень із неакцентованою позицією однофункціональних співвідносних синтаксем дає підстави стверджувати, що вони найбільш узагальнено фіксують синтаксичний зв'язок та семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами. Ці поліпредикативні конструкції, функціонуючи на сучасному етапі розвитку мови, виявляють структурно-семантичні ознаки сурядного та підрядного типів синтаксичного зв'язку. Домінантним типом синтаксичного зв'язку в них є сурядність, за якої чітко проявляється граматична незалежність між предикативними частинами таких складних речень: *«Смертю смерть поправ!» – гриміло в Онуфривській церкві; на паперті до нього підійшла жінка з закритим чорною шаллю обличчям, вона тримала за руку русявого хлопчика, стала, схиливши в глибокому поклоні голові* (Іванчук, 2006: 300). *Ті люди такі веселі, вони щось вигукують <...>* (Самчук, 2005: 283). *Земля все*

молода, вона як дівка: свето є – то вбереси, будний день – то по-будньому вбрана <...> (Стефанік, 2000: 160). *І пам'ятай: суд над світом буде, він уже почався* (Іванчук, 2005: 372).

Із семантико-синтаксичних відношень між частинами домінують єднально-доповнювальні, єднально-перелічувальні, єднально-описові, рідше пояснювальні. Додатково простежуються значення, притаманні дворядному типу зв'язку, – причинові, наслідкові. Натомість через синтаксичну віддаленість співвідносних синтаксем – опорного субстантива й особового займенника означальні смислові відношення проявляються лише мінімально.

Аналіз складних безсполучникових конструкцій із неакцентованою позицією різнофункціональних співвідносних синтаксем доводить, що ці структури характеризуються ознаками різних типів синтаксичного зв'язку. Один із граматичних варіантів становлять речення з опорним додатком і співвідносним підметом: *Маю своїх людей на волі, простежують вони кожен вчинок Ібрагімів <...>* (Загребельний, 2005: 355). *На Хведота також находить непевність, він здивовано дивиться на Володька, хоч не сміє щось питати* (Самчук, 2005: 151). *А може, Лаврине, і візьмеш таляра чи півталярка і підеш до Магазинника по сіль – він же тихцем крамарює нею* (Стельмах, 2003: 499).

Спостереження й аналіз речень із неакцентованою позицією різнофункціональних співвідносних синтаксем засвідчують, що тут віддаленість синтаксичного зв'язку й узагальненість семантико-синтаксичних відношень виражені меншою мірою, ніж у реченнях із неакцентованою позицією однофункціональних синтаксем. Це зумовлено більш тісною семантичною взаємодією опорного компонента і співвідносного займенника-антецедента, які виконують різне функціональне навантаження у своїх предикативних частинах.

У конструкціях іншого граматичного різновиду – з акцентованою позицією співвідносних синтаксем – опорний субстантив займає синтаксичну позицію у кінці препозитивної частини, а співвідносний особовий займенник – на початку наступної частини, тобто вони у складному реченні розміщені безпосередньо один біля одного. Таке розташування співвідносних синтаксем зумовлює між ними більш тісну семантико-граматичну взаємодію, ніж у складних реченнях із неакцентованою позицією співвідносних синтаксем. Отже, можна констатувати, що тут проявляється більш тісний синтаксичний зв'язок між предикативними

частинами. Серед цих конструкцій виділяємо речення з акцентованою позицією однофункціональних синтаксем: *Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчений* (Стефанік, 2000: 198). *Та німують жита, німує і соняшник: вони мають свою мовчазну турботу: віддати людям увесь, до зернини врожай, а вже як люди мають жити – це не їхній клопіт* (Стельмах, 2003: 293). *Начальником районного енкаведе у Лисичанах був майор Іван Миколайович Пополудень – він прийняв мене одразу <...>* (Федорів, 1993: 32).

У цих конструкціях через безпосередню смислову взаємодію між опорною синтаксевою та співвідносним особовим займенником семантико-синтаксичні відношення стають більш тісними, набуваючи ознак підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. Однак через тотожність синтаксичних функцій співвідносних синтаксем у своїх предикативних частинах між ними ще зберігаються смислові ознаки однорідності із притаманними їй єднальними відношеннями в межах сурядного типу зв'язку. Натомість у конструкціях з акцентованою позицією різнофункціональних співвідносних синтаксем смисловий зв'язок між ними дещо посилюється через невідповідність синтаксичних ролей опорного компонента і співвідносного займенника, все більше набуваючи ознак атрибутивної підрядності: *Згадав свою нещасну маму, вона була для нього – як ця мати для свого хлопця, жаліла і втішала, схилилася до нього, ніби з неба <...>* (Барка, 2005: 297). *Коли ви будете варнякати неподобство, я зукну старшого поліція Стьопочку, він тут недалеко ходить* (Стельмах, 2003: 578). *Я люблю боротьбу: вона пригадує мені життя і існування власних сил* (Кобилянська, 1961: 199).

У наведених реченнях фіксується безпосередня семантико-синтаксична взаємодія опорної об'єктної синтаксеми у препозитивній частині й особового займенника-антецедента у функції формального суб'єкта дії постпозитивної частини.

Загалом у реченнях з акцентованою синтаксичною позицією опорного субстантива щодо займенника-антецедента через безпосередню семантико-синтаксичну взаємодію цих синтаксем чітко виражається граматичне узгодження як форма вираження підрядного типу синтаксичного зв'язку у складному реченні з означальними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами. Ще більш чітко простежуються ці відношення в конструкціях з імпліцитним співвідносним займенником: *Одного разу було в нашій горі занятих більше робітників: копали ставок* (Кобилянська, 1961: 172).

У реченнях такого типу відсутність співвідносної синтаксеми в постпозитивному компоненті може заповнитись насамперед підстановкою типового для підрядного прислівного зв'язку відносного займенника. Пор.: *Одного разу було в нашій горі занятих більше робітників, які копали ставок* (потенційний співвідносний компонент виділено підкресленням – М. К.).

Висновки. Отже, у складних безсполучникових реченнях з єднально-означальною семантикою граматичні ознаки перехідних типів синтаксичного зв'язку між сурядністю в межах паратаксисту та підрядністю й дворядністю в межах гіпотаксисту проявляються різною мірою. Якщо в реченнях із неакцентованою позицією співвідносних синтаксем переважають ознаки сурядності, то в реченнях з акцентованою позицією співвідносних синтаксем домінують ознаки підрядного типу зв'язку.

Подальші дослідження такого типу безсполучникових речень, зокрема в аспекті функціонального аналізу семантико-синтаксичної взаємодії співвідносних займенників з опорними синтаксемами, є перспективними в контексті встановлення структурно-семантичної специфіки й класифікації цих конструкцій, визначення їхнього місця у граматичній системі сучасної української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрянний І. Тигролови ; Морітурі. Київ : Наукова думка, 2000. 368 с.
2. Барка В. Вибрані твори. Харків : Веста ; Видавництво «Ранок», 2005. 304 с.
3. Загребельний П. Роксолана : роман. Харків : Фоліо, 2005. 685 с.
4. Іваничук Р. Мальва ; Орда : романи. Донецьк : Стакер, 2005. 448 с.
5. Іваничук Р. Черлене вино ; Манускрипт з вулиці Руської. Харків : Фоліо, 2006. 381 с.
6. Кобилянська О. Царівна : повість. Твори : у 3-х т. / О. Кобилянська. Київ : Вид. ЦКЯКСМУ «Молодь», 1961. Т. 1. 307 с.
7. Самчук Улас. Марія ; Куди тече та ріка. К.: Наукова думка, 2005. 416с.
8. Стельмах М. Чотири броди : роман. Вибрані твори : у 2-х т. / М. Стельмах. Київ : Укр. письменник, 2003. Т. 1. 594 с.
9. Стефанік В. Моє слово : новели, оповідання, автобіографічні та критичні матеріали, витяги з листів. Київ : Веселка, 2000. 319 с.
10. Федорів Р. Єрусалим на горах : роман. Львів, 1993. 500 с.

11. Барчук В. Паратактичні означальні речення в староукраїнській мові. *Проблемні питання синтаксису* : збірник наукових праць Чернівці : ЧДУ, 1997. С. 71–76.
12. Буслаев Ф. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
13. Дорошенко С. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків, 1980. 152 с.
14. Исторична граматики української мови / М. Жовтобрюх та ін. Київ : Вища шк., 1980. 320 с.
15. Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наук. думка, 1966. 324 с.
16. Потебня А. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1958. Т. 1–2. 536 с.
17. Слинько І., Гуйванюк Н., Кобилянська М. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
18. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за ред. І. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.

REFERENCES

1. Bahrianyi I. Tyhrolovy ; Morituri. – K. : Naukova dumka, 2000. – 368 p.
2. Barka Vasyl. Vybrani tvory. – Kharkiv: Vesta : Vydavnytstvo “Ranok”, 2005. 304 p.
3. Zahrebelnyi P. A. Roksolana : Roman. Kharkiv : Folio, 2005. 685 p.
4. Ivanychuk R. I. Malva. Orda. Romany. Donetsk : Staker, 2005. 448 p.
5. Ivanychuk R. Chernelne vyno ; Manuskrypt z vulytsi Ruskoj. Kharkiv : Folio, 2006. 381 p.
6. Kobylanska O. Iu. Tsarivna : Povist / Tvory v 3-kh t. T. 1. K. : Vyd. TsKlIaKSMU “Molod”, 1961. 307 p.
7. Samchuk Ulas. Mariia ; Kudy teche ta rika. K. : Naukova dumka, 2005. 416 p.
8. Stelmakh M. P. Vybrani tvory u 2-kh tomakh. Tom 1-y. Chotyry brody : Roman / Mykhailo Stelmakh. K. : Ukr. pismennyk, 2003. 594 p.
9. Stefanyk V. S. Moie slovo: Novely, opovid., avtobiohr. ta krytych. materialy, vytyahy z lystiv. K. : Veselka, 2000. 319 p.
10. Fedoriv Roman. Yerusalym na horakh. Roman. Lviv, 1993. 500 p.
11. Barchuk V. M. Parataktychni oznachalni rechennia v staroukrainskii movi [Paratactic attributive clauses in the Old Ukrainian language] *Challenging issues in syntax: proceedings*. Chernivtsi : CHDU, 1997. pp. 71–76 [in Ukrainian].
12. Buslayev F. I. Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka [Historical grammar of the Russian language]. M. : Uchpedgiz, 1959. 623 p. [in Russian].
13. Doroshenko S. I. Skladni bezspoluchnykovi konstruktсии v suchasni ukrainskii movi [Complex asyndetic constructions in Modern Ukrainian]. Kharkiv, 1980. 152 p. [in Ukrainian].
14. Zhovtobriukh M. A., Volokh O. T., Samiilenko S. P., Slynko I. I. Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical grammar of the Ukrainian language]. K. : Vyshcha shk., 1980. 320 p. [in Ukrainian].
15. Melnychuk O. S. Rozvytok struktury slovianskoho rechennia [Development of the structure of a Slavic sentence]. K. : Nauk. dumka, 1966. 324 p. [in Ukrainian].
16. Potebnya A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike [From the notes on Russian grammar]. M. : Prosveshcheniye, 1958. Vols. 1–2. 536 p. [in Russian].
17. Slynko I. I., Huivaniuk N. V., Kobylanska M. F. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia [Syntax of Modern Ukrainian: Challenging issues]. K. : Vyshcha shk., 1994. 670 p. [in Ukrainian].
18. Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys [Modern Standard Ukrainian: Syntax] / Za red. I.K. Bilodida. K. : Nauk. dumka, 1972. 515 p. [in Ukrainian].